

зону лісів була започаткована ще носіями КЛСК. Її матеріали виявлені В.Неприную в гирлі р.Гнилоп'ять, В.П'ясецьким біля с.Фасів на Житомирщині, Д.Гаскевичем у Віта Поштовій біля Києва (Гаскевич, 1998). Тобто перед імовірними далекими міграціями, а також з метою вивчення ближчих та віддаленіших земель споряджались експедиції, швидше за все, молодих, але досвідчених мандрівників.

Література

1. Гаскевич Д. Віта-Поштова – найсхідніше поселення з матеріалами дунайської неолітичної культури // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. – К.: Інститут археології, 1998.
2. Охріменко Г. Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001.
3. Охріменко Г. Волинська неолітична культура. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001.

---

*Прищепя Б.А., м.Рівне,
доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського інституту
слов'янознавства Київського слов'янського університету, канд. іст. наук,
Прищепя О.П., м.Рівне,
старший викладач кафедри історії України Рівненського
державного гуманітарного університету, кандидат історичних наук*

ЕТАПИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНИ

Волинь є одним з історико-географічних регіонів (країв) України. Історико-географічні землі-краї формувалися протягом тривалого часу й виконували цілий ряд функцій: політико-адміністративну, територіально-адміністративну, економічного району, визначали етнічні та етнографічні райони тощо [9, с.9,10]. У різні історичні періоди їх територіальні межі змінювалися, назви одних країв вийшли з ужитку, а інших – застосовуються й нині як сучасні адміністративно-територіальні одиниці. Землі, які протягом тривалого історичного періоду постійно входили до складу історико-географічного краю, стали ядром формування його території й відповідної регіональної матеріальної й духовної культури, головним чинником збереження крайової єдності населення. Характерними ознаками для всіх історико-географічних країв України є спільність національних рис культури і в той же час наявність специфічних особливостей кожного краю.

Волинська земля як історико-географічна одиниця склалась у середньовіччі в басейнах рік Західного Бугу, Стиру, Горині та верхів'ях Прип'яті. Різноманітність рельєфу місцевості та відмінності у родючості ґрунтів зумовили особливості заселення цих територій. Найбільш щільно заселеною в давнину була Волинська височина і слабо заселеними – поліські райони.

Безперервний розвиток слов'янського населення на Волині простежується з середини I тисячоліття. Саме до цього часу належать відомі тут пам'ятки празько-корчакської культури. З повідомлень писемних джерел дізнаємося, що на берегах Західного Бугу в цей час проживали племена дулібів [1, с.24,25; 8, с.57]. Як свідчать дані археології та топоніміки, це племінне об'єднання займало територію від верхів'їв Вісли на заході до межиріччя Горині та Случі на сході, від верхів'їв Прип'яті на півночі до верхів'їв Дністра на півдні [2, с.131].

Подальша організація території Волині відбувається в останній чверті I тисячоліття. Після розпаду дулібського союзу формуються племінні об'єднання бужан і волинян. У IX-X ст. тут виникають численні укріплення, деякі з них були значними племінними центрами (Лучеськ, Пліснеськ, Острог). Про важливі зрушення в суспільстві у цей час

свідчать поховальні пам'ятки: відмирає обряд кремації померлого, з'являються багаті могили представників панівного стану, так звані дружинні поховання. Все це вказує на швидкий соціально-економічний розвиток Волині.

У другій половині X ст. землі волинян та білих хорватів у Прикарпатті стають зоною зіткнення політичних інтересів молодих слов'янських держав – Чехії, Польщі та Русі. Повість минулих літ згадує про похід князя Володимира в 981 р. на захід і про захоплення ним Червенських міст, тобто земель між ріками Західний Буг і Вепр. Вірогідно, з цього часу територія волинян була включена до складу Київської Русі. В регіоні починається будівництво нових фортець, які були центрами утвердження влади київського князя і започаткували формування нової адміністративно-територіальної структури Волині. За сприятливих умов вони розвивалися в середньовічні міста. Саме міста відігравали консолідуючу роль у складанні земель-князівств доби Київської Русі. Місто нерозривно було пов'язане з округою, літописи свідчать, що володіння тим чи іншим містом означало також володіння його округою (волостю, землею) [6, с.12-14].

Наприкінці X ст. новозбудований Володимир стає центром удільного князіння. З 988 р. тут княжив Всеволод Володимирович. В XI ст. Володимир був територіально-адміністративним центром не лише Волині, а й усіх південно-західних земель Русі. Тільки у 80-х роках XI ст. цей уділ розділено на дві частини – у Прикарпатті утверджуються Ростиславичі, а місто Володимир великий київський князь Всеволод віддає Ярополку Ізяславичу.

На рубежі XI і XII ст. Володимирське князівство включало території з містами Сутійськ, Бужеськ, Белз, Червен, Всеволож, Турійськ, Шеполь, Луцьк, Перемиль. Погориння в цей час входило до складу Київського князівства. Площа Володимирського князівства становила близько 25 тис. кв. км [11, с.9]. Його територіальним ядром була Волинська височина, у межах якої концентрується більшість поселень.

Після смерті в 1086 р. Ярополка Ізяславича у Володимирі почав князувати Давид Ігорович. Його права на Волинь були підтвержені на Любечському з'їзді в 1097 р. Але як активний учасник осліплення Василька Ростиславича, Давид був визнаний головним винуватцем злочину, і проти нього виступила коаліція князів на чолі зі Святополком Ізяславичем київським. Збройні сутички тривали кілька років, неодноразово супротивники брали в облогу Володимир. Давид змушений був видати Ростиславичам бояр, які спровокували усобицю, а згодом, на з'їзді в Увітчах у 1100 р., його позбавили Володимира. Археологічні джерела свідчать, що війна супроводжувалася нищенням фортець, хованням скарбів [12]. Київським князям у кінці XI – на початку XII ст. вдалося придушити прояви сепаратизму на Волині, яку в першій половині XII ст. вони розглядали як придаток до великокнязівського столу.

У середині XII ст., за князування Ізяслава Мстиславича, Волинь, яка раніше була частиною доменіальних володінь великого київського князя, виділяється в напівсамостійну адміністративно-територіальну одиницю. Дещо пізніше в літописах уперше згадується сам термін “Волинська земля” (1174 р.). Сини Ізяслава – Мстислав і Ярослав – поділили землю на дві частини – Володимирське і Луцьке князівства, які з 1171 р. стають фактично рівноправними. Незабаром до Луцького князівства було приєднано Погориння.

Володимирське князівство також поділяється на кілька уділів. Після смерті Ізяслава Мстиславича з його складу виділяється Белзько-Червенське князівство Всеволода Мстиславича, що пізніше перейшло до його сина Олександра. До володінь останнього спочатку входили всі забузькі території, однак у кінці XII – на початку XIII ст. у північній частині Забужжя формується Угровське князівство, яке переходить під владу Данила Романовича. Територіально Угровське князівство першої третини XIII ст. було основою пізнішого Холмського.

Виділення зі складу Волинського князівства кількох нових адміністративно-територіальних утворень протягом другої половини XII – початку XIII ст. привело до значного скорочення безпосередньо підвладних Володимирі територій. У першій половині XIII ст.

власне Володимирське князівство обіймало тільки частину правобережжя Західного Бугу та верхів'я Прип'яті. Однак при цьому Володимир залишався стольним містом всієї Волинської землі, площа якої в цей період становила близько 60 тис. кв. км (рис. 1). На північ від Володимирської знаходилася Берестейська земля, яка входила спочатку до Турівського князівства, а наприкінці XII ст. була приєднана до Волині. Важливими містами тут були Берестя, Дорогичин, Каменець, Воїнь.

Головні міста Волині XII – першої половини XIII ст. знаходилися на межі природних зон – лісостепу і лісів, таке розташування забезпечувало більш стабільне господарство і життя місцевого населення, дозволяло проводити міжзональний обмін готовими продуктами та контролювати міжзональні та міжрегіональні комунікації. Через Дорогобуж, Пересопницю, Лучеськ, Володимир проходив важливий сухопутний торговий шлях з Києва до Польщі та інших країн Центральної Європи. До того ж ці міста стояли на важливих водних шляхах.

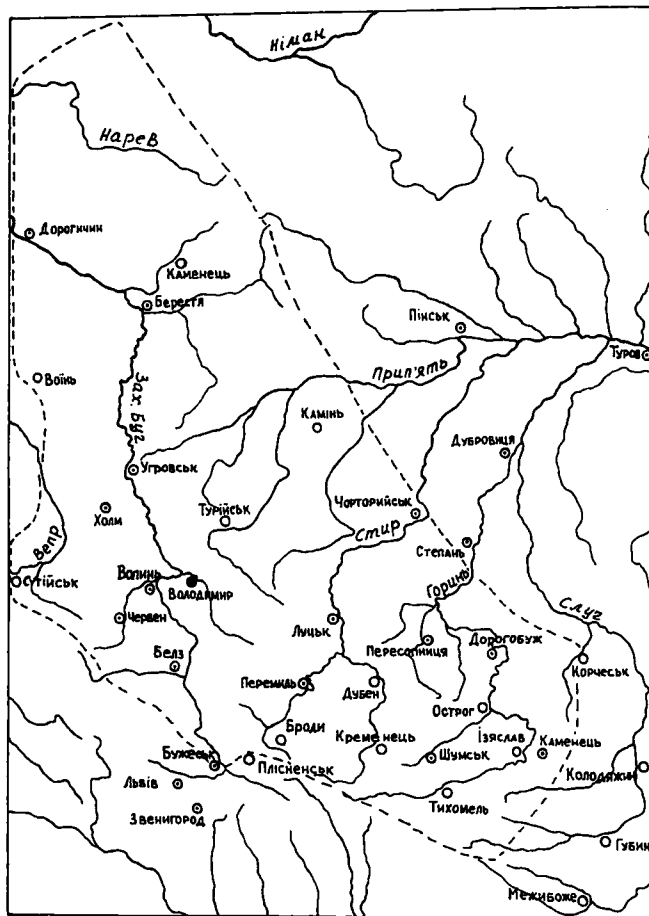

Рис. 1. Волинське князівство у XIII ст.

За правління волинського князя Романа Мстиславича в 1199 р. Волинь і Галичина були об'єднані в одне князівство. Роман став наймогутнішим з південноруських князів. Але після його загибелі в 1205 р. почалася внутрішня боротьба, як тривала понад 30 років. Данило і Василько Романовичі почали збирати батьківську спадщину на Волині. У 1209 р. за згодою краківського князя Лешка Василько отримав Берестя, згодом перейшов до Белза, а в 1213 р. брати змушені були задовольнитися Каменцем на Горині. У 1215 р. вони утвердилися у Володимирі. Незабаром, порвавши з Лешком, Данило в 1219 р. зайняв Берестя та міста Забужжя – Угровськ, Верещин, Стів'я, Комов і “всю Україну”. Після смерті Ярослава Німого в 1226 р. Романовичі приєднали до своїх володінь Луцьк, Пересопницю і Чорторійськ, а в 1234 р. помер Олександр Всеволодович белзький, і цей уділ також перейшов до них. У 1238 р. Данило остаточно оволодів Галичем, а на Волині став княжити його брат Василько.

Монголо-татарський погром перекреслив державницькі здобутки Романовичів. Узимку 1240-1241 рр. орди Батия розорили більшість міст Волині та Галичини. Нових спустошень Волині завдали війська Бурундая в 1259 р. Але, не дивлячись на чужоземне панування, державні атрибути на Волині повністю збереглися, тут ніколи не було баскаків, не проводився перепис населення татарами.

Після смерті Василька Романовича (близько 1269 р.) Волинська земля була розділена на три незалежні князівства: Володимирське Володимира Васильковича, Забужжя Лева Даниловича та Луцьке Мстислава Даниловича. У 1289 р. Мстислав об'єднав Володимирське і Луцьке князівства, а після смерті його сина Данила вся Волинь і Галичина поступово об'єднуються в руках Юрія Львовича. Столицею своєї держави останній робить стольне місто Волині – Володимир. На початку XIV ст. Волинська земля зберігала свою територіальну структуру і включала три князівства: Володимирське, Луцьке і Белзько-Холмське.

У зв'язку з монголо-татарськими погромами в другій половині XIII – на початку XIV ст. занепадають міські осередки в південно-східній частині Волині (Дорогобуж, Пересопниця, Шумськ, Каменець), але поступово відбудовуються і зростають центри княжінь (Володимир, Луцьк, Холм), активно освоюються північно-західні території Волині. Тут будуються нові укріплення, вперше на Русі з'являються кам'яні оборонні вежі-донжони.

Процес формування Волинської землі продовжувався в XIV-XV ст. в умовах вирішального впливу зовнішньополітичних факторів – боротьби Польського королівства і Литви за Галицько-Волинську Русь при активній участі Золотої Орди. В ході цієї боротьби основна частина Волині була включена до Великого князівства Литовського.

Останніми представниками династії Данила Галицького були його правнуки Лев і Андрій Юрійовичі, які володіли відповідно Галичиною і Волинню. Близько 1323 р. за невідомих обставин (припускають, що в поході проти Орди) вони загинули. Одним з претендентів на Галицько-Волинську Русь стає син великого литовського князя Гедиміна (1316-1341 рр.) Любарт, одружений з дочкою волинського князя Андрія Юрійовича. Однак польський король підтримав іншого претендента – Болеслава, сина мазовецького князя Тройдена і Марії, дочки галицько-волинського князя Юрія Львовича. У результаті порозуміння між Литвою і Польщею князем Галицько-Волинської Русі став Болеслав (Юрій II) Тройденович. Та його політика підтримки в містах іноземців і католицького духовенства викликала невдоволення місцевої знаті, сформувалася опозиція, і Болеслава в 1340 р. було отруєно, а на княжий стіл запросили Любарта Гедиміновича.

Однак заволодіти всією Галицько-Волинською Руссю Любарту не вдалося, він утвердився на Волині, а Галичину в 1349 р. захопив польський король Казимір III. Волинське князівство в цей час включало Луцьку і Володимирську землі, центром його стає Луцьк. Від нього відпали Берестейська земля, яка ще в 1319 р. перейшла під владу великого князя литовського, а в ході боротьби з Польщею Любарт втратив Західну Волинь (Холм і Белз з їх округами) [15, с.85].

Волинь входила до Великого князівства Литовського на правах удільного князівства. Позиції Любарта на Волині зміцнилися в часи правління у Великому князівстві Литовському Ольгерда (1341-1377 рр.), якому вдалося підкорити Чернігово-Сіверську та Київську землі, розбити татар у битві на Синіх Водах у 1362 р. і приєднати до литовських володінь Поділля.

Після смерті Любарта в 1384 р. Волинь успадкував його син Федір. Але вже в 1386 р. польський король Володислав Ягайло (1386-1434 рр.) відібрав у нього спочатку Луцьке, а потім і Володимирське князівства, вони були передані правителю Великого князівства Литовського Вітовту (1393-1430 рр.) [16, с.99]. В подальшому, однак, обмеження влади удільних князів було призупинене у зв'язку з феодалною війною в Литві, головним змістом якої стала боротьба литовської правлячої еліти за відновлення державної самостійності Литви, втраченої за умовами Кревської унії 1385 р. Суттєвим чинником цієї боротьби було невдоволення руської аристократії втратою автономії окраїнних земель. На білоруську та українську знать спирався Свидригайло Ольгердович у боротьбі за великокнязівський престол. Після десятирічної громадянської війни, у 1440 р., новий великий князь литовський, тринадцятирічний Казимір Ягайлович (1440-1492 рр., з 1447 р. і король Польщі), та його опікуни визнали за Свидригайлом номінальний прижиттєвий титул великого князя з уділом у Волинській землі. Свидригайло жив у Луцьку до своєї смерті в 1452 р.

Зі смертю Свидригайла закінчився удільний період в історії Волинської землі, коли удільний князь був верховним власником на територію підвладного йому князівства, що проявлялось у його праві на суд і збір данини. В період правління Свидригайла на Волині (1440-1452 рр.) сформувалися ті традиції суспільного побуту, які заклали підвалини політичного регіоналізму місцевої знаті на тривале майбутнє. Особливе становище Волинської землі фіксувалося двома привілеями Ягайла: 1392 р. – про надання тутешнім

боярам (ті, що несли збройну службу) повністю усіх тих прав і законних звичаїв, якими користувалися зем'яни (шляхта-землевласники) Львівської землі і 1432 р. – про звільнення їх від усіх повинностей, окрім військової, та про гарантії прав представникам обох віросповідань – православним і католикам [17, с.96].

Найвищі шаблі в соціальній ієрархії займали сподвижники Свидригайла – розгалужений клан князів, нащадків Рюриковичів і Гедиміновичів. Їх володіння були, по суті, екстериторіальними, князі складали присягу вірності правителю і зобов'язувалися допомагати йому збройно в часи війни, а в решті питань почували себе власниками мікродержав у державі – з власними податками, судочинством, структурою влади. Такі землі називалися ленними, тобто феодально-спадковими володіннями, наданими сеньйором васалові за умови виконання військової або адміністративної служби.

Згодом, у кінці XV – першій половині XVI ст., 8-9 родин з числа так званих княжат головних, тобто чільних представників аристократичної еліти (Острозькі, Заславські, Гольшанські-Дубровицькі, Збараські, Вишневецькі, Корецькі, Чорторійські, Сангушки, Четвертенські) поділили Волинь між собою на зони впливу.

У Волинській землі після ліквідації удільного княжіння вся повнота влади належала луцькому старості, а також маршалку Волинської землі, які назначалися великим князем литовським. Широкими адміністративними і судовими повноваженнями були наділені повітові старости, під владою у воевод і старост знаходилися хорунжі, каштеляни, городничі, тіуни та інші посадові особи.

У XV-XVI ст. поступово відроджується міське життя на Волині. Стимулювало ці процеси загальне економічне піднесення, що мало місце в Литві та Польщі в цей час, зацікавленість представників панівного стану, які поряд зі своїми амбіційними планами переслідували й економічні інтереси, усвідомлюючи, що необхідно мати торгові центри – міста [3, с.31-32]. Постійна загроза ворожих нападів, перш за все зі степу, змушувала владу піклуватися про будівництво укріплень та забезпечення їх військовими залогами, міста ж були головними осередками військової організації краю. За підрахунками П.М.Саса, на кінець 60-х років XVI ст. на Волині нараховувалось 32 міста і 89 містечок [13, с.24]. За цим показником вона значно випереджала Київщину і Поділля.

Як територіально-адміністративна одиниця Волинська земля проіснувала до 60-х років XVI ст. Згідно з постановою Віленського сейму, 1565-1566 рр. вона була перетворена на Волинське воеводство і складалася з трьох повітів – Луцького (близько 22000 кв. км), Володимирського (близько 5300 кв. км) і Кременецького (близько 12500 кв. км), які в свою чергу ділилися на волості [7, с.141]. Особливими територіально-адміністративними одиницями являлися володіння волинських магнатів. Площа воеводства становила 40000 кв. км (рис.2).

Майже без змін Волинське воеводство проіснувало до кінця XVIII ст. Лише в роки Хмельниччини, у зв'язку з формуванням полкового територіально-адміністративного устрою України, східне пограниччя Волині входило до складу кількох козацьких полків, з яких найдовше проіснував Звягельський.

Кінець XVIII – початок XIX ст. як для України в цілому, так і для Волині зокрема, став часом важливих полі-

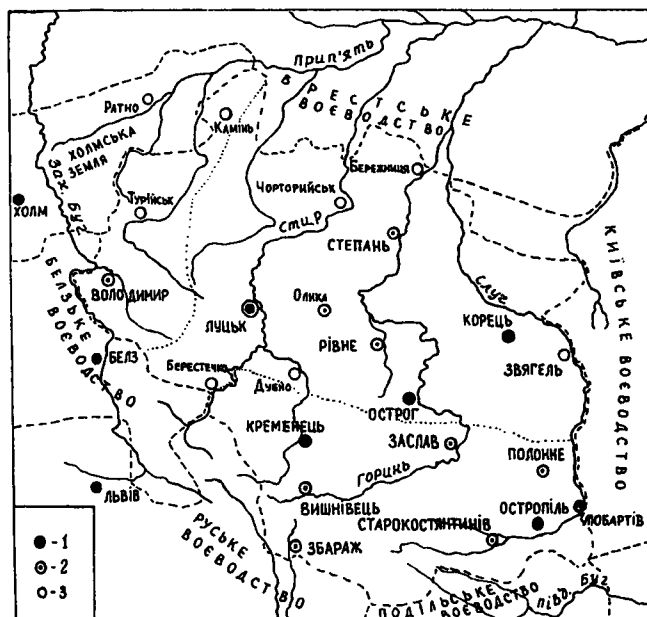

Рис. 2. Волинське воеводство на початку XVII ст.

тичних і соціальних змін. Вони були започатковані наприкінці XVIII ст., коли в результаті трьох поділів перестала існувати Річ Посполита.

Ще під час першого поділу Польщі в 1772 р. південна частина Кременецького повіту Волинського воєводства, а саме міста Збараж, Залозці, Підкамінь відійшли до Австрії. Та все ж подальша доля Волині виявилася пов'язаною з Російською імперією, до складу якої вона потрапила внаслідок другого і третього поділів Польщі (1793, 1795 рр.).

13 квітня 1793 р. за наказом російської імператриці Катерини II зі східної частини колишнього Волинського та північної частини Київського воєводств Речі Посполитої була утворена Ізяславська губернія, а в 1795 р. до її складу була включена й західна частина Волині.

Указом від 1 травня 1795 р. Ізяславську губернію було перейменовано на Волинську. А 5 липня 1795 р. адміністративним центром губернії було визначено м. Звягель з перейменуванням його у Новоград-Волинський. Однак, через відсутність у місті будівель для розміщення губернських адміністративних установ, їх тимчасово розмістили в Житомирі. Але офіційно Житомир було затверджено центром Волинської губернії царським указом від 20 червня 1804 р.

Тоді ж остаточно визначився й адміністративно-територіальний устрій новоствореної губернії, яка була поділена на 12 повітів (рис. 3). З незначними змінами такий адміністративний поділ губернії проіснував до початку XX ст. З найбільш суттєвих змін відмітимо, що в 1844 р. зі складу Житомирського повіту було виділено містечко Бердичів з округою та утворено Бердичівський повіт, який приєднали до Київської губернії. Площа Волинської губернії становила 63126 кв. верст [4, с.6].

У межах Волинської губернії на початку 60-х років XIX ст. проживало 1602700 чоловік населення. За наступні 50 років воно зросло більш як на 2 млн. і в 1912 р. становило 3815678 чоловік [15, с.90,91]. Таке швидке зростання народонаселення губернії було зумовлене природним приростом а також імміграцією німецьких, чеських та польських колоністів.

Більше 90% всього населення проживало в сільській місцевості. Відсоток міського населення був незначним і протягом XIX ст. коливався в межах 7-9%. за цим показником Волинь відставала від Київської та Подільської губерній.

Неоднорідним був і національний склад населення краю. Так, за даними першого Всеросійського перепису населення, проведеного в 1897 р., українці становили 70% усього населення Волинської губернії. Друге місце посідали євреї – 13,2%. За ними йшли поляки – 6,16%, німці – 5,73%, росіяни – 3,5% та чехи – 0,92%. Незначний відсоток населення становили білоруси і татари (по 0,13%). Такий строкатий склад населення губернії був спричинений як особливостями історичного розвитку регіону, який упродовж багатьох століть входив до складу різних держав, так і офіційною політикою царського уряду, що була направлена на ослаблення польського елемента в краї за рахунок іноземної колонізації з числа німців і чехів. Масове переселення сюди німців і чехів розпочалося після звільнення селян від кріпацтва в 1861 р. Щоправда, наприкінці XIX ст. інтенсивна колонізація краю

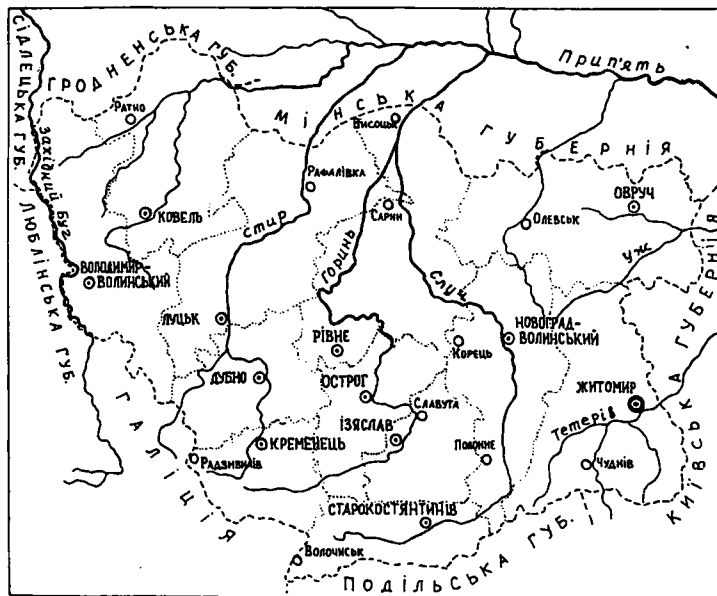

Рис. 3. Волинська губернія в кінці XIX ст.

іноземцями змусила уряд стати на шлях законодавчих обмежень цього явища. Окрім того, законодавством Російської імперії чітко регламентувалася й територія проживання євреїв, права яких всіляко обмежувалися. З цією метою була створена так звана смуга осідлості євреїв, у яку входила й і Волинська губернія.

Головними шляхами сполучення в губернії були ґрунтові дороги, поштові тракти, шосе. У 1857 р. через територію Волині було прокладено Києво-Брестське шосе, яке пройшло через Житомир, Новоград-Волинський, Рівне, Луцьк, Ковель.

З 70-х років XIX ст. домінуючу роль почав відігравати залізничний транспорт. Необхідність прокладення як головних шосейних, так і залізничних колій через територію Волинської губернії, що межувала з Австро-Угорщиною, у першу чергу визначалася військово-стратегічними інтересами Російської імперії. Збільшення протяжності залізниць прискорило розвиток економіки краю. Наприкінці XIX ст. загальна протяжність залізниць у межах Волинської губернії перевищувала 700 верст. Найдовшою була ділянка Південно-Західної залізниці – так звана Києво-Брестська лінія, що проходила майже паралельно Києво-Брестському шосе. Населені пункти в місцях перетину ділянок залізниць перетворювалися в значні транспортні вузли. Такими були Рівне, Здолбунів, Ковель, Сарни. Залізничне сполучення значною мірою сприяло появі нових міських поселень, а також швидкому розвитку вже існуючих.

Визначальну роль у розвитку Волині, як і в інших регіонах України, відігравали міста. Після значної перерви, що припадала на XVIII ст., у другій половині XIX ст. урбанізаційні процеси на Волині значно активізувалися. Цьому сприяли суспільно-політичні реформи в Росії 60-70-х років XIX ст.

У зазначений період у межах Волинської губернії нараховувалося більше 5 тисяч населених пунктів. З них лише 12 мали статус офіційних міст і були центрами однойменних повітів: Житомир, Володимир-Волинський, Дубно, Заслав, Ковель, Кременець, Луцьк, Новоград-Волинський, Овруч, Острог, Рівне, Старокостянтинів. Перелік волинських міст поповнило в 1903 р. містечко Здолбунів, яке після відповідного царського указу стало позаштатним містом Острозького повіту. Міськими поселеннями вважалися й містечка, яких на Волині нараховувалося 141. Деякі з них на початку XX ст., хоча й не були офіційно визнані містами, мали всі їх ознаки: значну чисельність жителів, високі показники торгово-промислового розвитку, міський характер забудови, благоустрою тощо. Враховуючи ці показники, до розряду міст можна зарахувати такі містечка Волинської губернії: Полонне, Корець, Любар, Баранівку, Миропіль Новоград-Волинського повіту, Радзивилів, Почаїв Кременецького, Шепетівку Заславського, Чуднів Житомирського, Красилів, Волочиськ Старокостянтинівського, Сарни Рівненського повітів.

У період першої світової війни й революції (1914-1920 рр.) було завдано значних руйнувань економіці України. Намір українців створити свою власну державу залишився нереалізованим. Польська держава, відроджена в результаті розпаду Російської імперії, скористалася поразкою визвольних змагань українського народу і приєднала до себе значну територію західноукраїнських земель, у тому числі й Волині.

18 березня 1921 р. у Ризі було підписано договір між Росією й Україною з одного боку та Польщею з другого. Згідно з правом на самовизначення, обидві договірні сторони визнали незалежність України й Білорусії і встановлювали спільний кордон. Польща одержувала значну частину українських та білоруських земель на схід від лінії Керзона, яка була визнана Антантою природнім східним кордоном Польщі. Сьома стаття цього договору гарантувала українській, білоруській та російській меншинам у Польщі та польській меншині в Україні, Білорусії і Росії всі права для вільного розвитку культури, мови і виконання релігійних обрядів.

Згідно адміністративного поділу, територія Польської держави поділялася на 16 воеводств. На Західній Україні були створені Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське воеводства.

За Ризьким мирним договором, до Польщі відійшло понад 56% території колишньої Волинської губернії: Ковельський, Володимир-Волинський, Луцький, Дубенський, Кременецький, Рівненський та 47% Острозького повіту [10, с.172; 18]. Майже вся вона була включена до складу Волинського воєводства Польщі. Лише незначна частина відійшла до складу Поліського воєводства, яке займало територію Західної Білорусії.

Волинське воєводство займало площу 30288 кв. км, що становило 7,8% всієї території Польської держави. В адміністративному відношенні воно поділялося на 10 повітів (рис.4). Центром воєводства стало м. Луцьк. Впродовж 1921-1939 рр. адміністративний поділ воєводства змінювався. Так, у 30-і рр. з Поліського воєводства до Волинського було передано Сарненський повіт. У межах повітів найменшими адміністративними одиницями були гміни та громади, яких відповідно нараховувалося 125 та 2743.

Призначений головою адміністрації воєвода виступав у ролі представника уряду і виконував свої функції опираючись на спеціальний орган – воєводське правління. У межах повітів адміністративну владу представляло староство, яке очолював староста. Місцеве самоуправління, яке існувало на рівні повітів та гмін, було досить обмеженим і підпорядковувалося державній адміністрації. У 1921 р. на території Волинського воєводства проживало 1567615 чоловік, що становило близько 6% всього населення Польщі. Природній приріст населення воєводства був одним з найвищих у Польській державі і забезпечував високі темпи зростання народонаселення. Лише за 10 років (1921-1931 рр.) населення Волинського воєводства зросло на 500 тис. чоловік, а на 1 квітня 1938 р. становило 2343400 чоловік.

Національний склад населення Волинського воєводства не був однорідним. Як свідчать статистичні дані за 1929 р., понад 70% становили українці, у той час як в цілому в Польській державі їх проживало близько 15%. Натомість поляки, які складали майже 70% всього населення держави, у межах Волинського воєводства становили лише 13% його населення. В цей час питома вага поляків у структурі народонаселення краю зросла вдвічі в порівнянні з попереднім періодом, коли ці території входили до складу Російської імперії.

Історично склалося так, що на Волині проживали євреї (12 % всього населення воєводства), німці (2,4 %), чехи (1,3 %) та інші національності.

Помітний вплив на політичний, соціально-економічний і культурний розвиток Волині мав урбанізаційний процес. На території воєводства нараховувалося 19 міських поселень. Разом із воєводським центром до них відносилися всі повітові міста, а також центри міських гмін. В останніх, на відміну від сільських гмін, діяло міське самоуправління. Як і в повітових містах, населення міських гмін мало право обирати міську раду (розпорядчий орган влади), а також магістрат (виконавчий орган влади). Із загальної кількості волинських міст три належали до категорії особливих і підлягали безпосередньому управлінню воєводської адміністрації: Луцьк, Рівне та Ковель. Інші підпорядковувалися староствам. У 1929 р. найбільша кількість населення проживала в Рівному (70 тис. чоловік), Луцьку (35,5 тис. чоловік), Ковелі (32,5 тис. чоловік). Але українці не відігравали помітної ролі в міському житті на Волині. Населення міст складало переважно євреї, поляки. Із загальної кількості – 250 тис. міських жителів – українці становили близько 24 %.

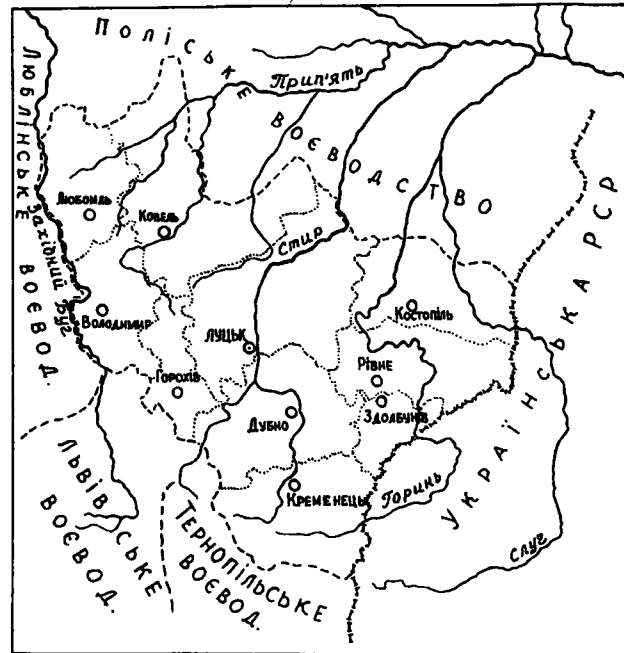

Рис. 4. Волинське воєводство у 20-30-х роках ХХ ст.

У вересні 1939 р. землі Західної України увійшли до складу Української РСР, і тут було введено новий територіально-адміністративний устрій. Територія колишнього Волинського воєводства увійшла до складу Волинської, Рівненської та Тернопільської областей.

Простежені етапи територіального розвитку Волині відображають основні закономірності формування території України та певні особливості цього регіону, в якому проходили процеси етногенезу українців, становлення їх державності. В останні століття І тис. тут виникло племінне князіння волинян, яке дало початок формуванню Волинської землі, цей процес тривав у добу Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Після включення Волині до складу Великого князівства Литовського значно змінюються її територіальні межі та адміністративний поділ. З 1566 р. до кінця XVIII ст. існувало Волинське воєводство як частина Речі Посполитої. Утворена в кінці XVIII ст. у складі Російської імперії Волинська губернія зросла територіально на 30% за рахунок включених до неї земель на схід від Случі. У сучасній науковій літературі історико-географічний регіон Волинь визначається саме в межах Волинської губернії XIX – початку XX ст. Виділяються також Східна Волинь – території, які після Ризького договору 1921 р. знаходилися в межах Української РСР (західна частина Житомирської і північна Хмельницької областей) та Західна Волинь – території, які входили до Волинського воєводства у складі Польської держави в 20-30-і рр. XX ст. (Волинська, Рівненська області і північ Тернопільської).

Література

1. Андрияшев А.М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – К., 1887.
2. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – К.: Наукова думка, 1972.
3. Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003.
4. Каретников С. Волынская губерния. Географическо-исторический очерк. – Ковель, 1905.
5. Костиця М.Ю., Кондратюк Р.Ю. Основні етапи формування територіального устрою Житомирщини // Житомирщина крізь призму століть. Науковий збірник. – Житомир: Журфонд, 1997. – С.5-8.
6. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII ст. – К.: Наукова думка, 1985.
7. Крикун М.Г. Кордони і повітовий поділ Волинського воєводства в XVI-XVIII ст. // Географічний фактор в історичному процесі. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С.134-145.
8. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К.: Наукова думка, 1984.
9. Маринич О. Україна: історико-географічні краї // Краєзнавство. – 1993. – №1. – С.8-12.
10. Оксенюк Р. Нариси історії Волині (1861-1939). – Львів, 1970.
11. Панишко С.Д. Формування території Волині в давньоруський період // Велика Волинь: Минуле і сучасне. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С.96-98.
12. Прищепа Б. Волинські скарби кінця XI – початку XII ст. // “А се его сребро”. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. – Київ, 2002. – С. 105-112.
13. Сас П.М. Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годах XVII в. – К.: Наукова думка, 1989.
14. Селиванов А.Ф. Волынская губерния // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – 1892 – Т.VII. – Кн. 13. – С.119-124.
15. Тутковский П.А. Антропогеографические этюды по Волини // Труды общества исследователей Волини – К., 1915. – Т.XIII. – Вып.1. – С.79-128.
16. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К.: Наукова думка, 1987.
17. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К.: Генеза, 1997.
18. Woloszynowski J. Woyewodytwo Wolynskie w swietle liczb i factow. – Luck, 1929.